

Vissza a Nepean-szigetre!

Levél Jókai Mórhoz 1883-ból. Irodalomtörténeti vízió

„Ti leányok, ne tegyétek!”
Arany János

Drága öreg Barátom, Móric,

ifjúkorom pajkos cimborája (hogy a hivatalos címzéstől: „nagyságos írófejedelem” most eltekintsek), fogadd üdvözetemet!

Ahogy illik: *Scriptori salutem plurimam!*

Amint jó pár év előtt, midőn Tompa Miska, halála előtt búcsúzáva a világtól, így szólt: a Tízek Társasága, íme, ismét eggyel fogyatkozott, úgy szólok én most, mikor már csak hárman élünk a tízből (s az agg Degré Lojzi már csak visszaemlékezget); hisz tavalyra meghalt Arany Jancsi is, aki, ha kicsit visszafogottan is, de mégiscsak a miénk volt (már annyira, amennyire). Hozzád fordulok hát, egyedül maradt hajdani beszélgető- s vitapartneremhez, mert itt az alkalom, 1883. január elsője, azaz egykori vezéregyéniségünk, kománk, elvtársunk, szeretett bajkeverőnk, kiállhatatlan, de elengedhetetlen s feledhetetlen Petőfink hatvanadik születésnapja, hogy feltegyük (s együtt tegyük fel) a kérdést: a tavaly felállított Sándor-szobor látványa s visszfénye hasonlít-e arra a figurára, akit igazából mi ismertünk a legjobban, s arra a költészeti törekvésre, amelynek tanúi, résztvevői s (ki milyen mértékben) teremtői voltunk.

Talán emlékszel még több mint harminc év előtt megjelent, „egy földön futó” írásait tartalmazó könyvecskémre (mely épp aktuális földönfutásom okán, nevem nélkül volt kénytelen megjelenni): most is mint földönfutó jelentkezem Nálad; bár életem épp rendben lévőnek látszik lenni, az irodalomban helyemet nem találván, s az irodalomnak mai helyeit (templomait és kocsmáit, valamint üzleteit) magaménak nem érezhetvén, mint a pályán kívül futó szólok Hozzád, keblemnek s szellememnek fájdalmait, sérelmeit és hiányérzeteit kimondandó. S

E fiktív levél természetesen fantáziának s önkénynek szülötte; de az említett irodalmi szereplők, művek, továbbá a benne foglalt irodalmi utalások, idézetek között semmi kontrafaktuális nincsen. A kitalált levél írója, Pálffy Albert, Petőfinek és Jókainak benső barátja, a Tízek Társaságának tagja, regényíró, újságszerkesztő volt, aki 1848-ban a szélsőbaloldali *Március Tizenötödike* című újságot szerkesztette (a lap mottója volt: „nem kell többé táblabíró-politika!”); az ötvenes években pár évig bujdosott, majd Csehországba internálták. Az ötvenes évek közepétől itthon élt, több (meglehetősen rossz) regényt írt, újságíróként hol ellenzéki, hol kormánypárti lapokban működött – tehát történetileg nem tekinthető, mint a levélben írja, irodalmi földönfutónak. Levelét csak az legitímálhatja, hogy a század utolsó harmadára valóban egyedül maradt Jókai mellett, aki a negyvenes évek lázadó, romantikus irodalmiságát soha nem feledte el, s sohasem tagadta meg.

nem személyes keserveimnek adok hangot: de ifjúkoromnak irodalmi törekvéseiről, közös ifjúkorunknak ideáljairól, s azoknak elkallódásáról, elváltozásairól s elhallgattatásairól panaszolkodnék, tudván tudva, így jár minden az ég alatt – de mégis felkiáltván: így kellett-é történnie mindennek? vagy pontosabban szólván: úgy történt-é valójában literatúránk mára bétetőződött kibontakozása, amint ma a hivatalosság és a közbeszéd nagy meglegéssel meséli?

Nem a történelem viszontagságairól és igazságtalanságairól szólnék (ebben mindig forgandó a szerencse, s amint a szólás tartja: hol kerék, hol talp), nem a politika ármányairól s az általa gerjesztett folyamatos félelemről, hanem arról, hogy az irodalom élt, él (s bizonyára élni is fog) – de mindig másként mutatja magát, s kiváltképpen: mindig másképpen beszélnek róla; s e másság nemcsak a születendő művek ízlését, minőségét etc. (azaz kritikai megítélhetését) illeti, hanem mára a hajdan folyt irodalmi mozgásoknak is más-más színezetet ad, sokat felejt, sokat kiegészít – s oly folyamatok megszületését sugallja, melyek, meglehet, ott szunnyadtak valahol egy-egy alkotásnak vagy műcsoportnak, hogy úgy mondjam, méhében, de amelyek, más szemmel (az én szememmel, sőt, feltételezésem szerint: a Te szemeddel is nézvéen) más lehetőségeknek kivirágzását is megelőlegezték volt, melyeknek idő előtt elhervadását vagy barbár kertészeti lenyését bizonylat csak szánni lehet.

Azért írok Neked, mert Te, minden elismertséged mellett is, erősen kívül hagyattál a ma uralkodónak tekintett elismertségi hierarchia (alias *kánon*) legmagasabb és legszűkebb keretein, s Téged a Hivatal nagytekintetű professorai, a derék, nagy tudású, de fűrészporszagú, növényevő Toldy, meg a szeretetreméltó, de száraz és szenvedélytelen (bár igencsak ingerlékeny) Gyulai Palkó, meg neki hű, kimívelt famulusa, a rettenetesen észelvű ifjú Péterfy Jenő, se lenyelni, se kiköpni nem tudnak (bár inkább a kiköpés felé hajlanak), s úgy látom, Te maradtál egyedül, aki Petőfinek poétikai (nemegyszer szemtelen) korlátlanágát nemcsak hogy komolyan vetted, hanem máig képviseled is (ha nem is mindig mondd ezt nyíltan ki), s – minden sikert hozó kilengésed mellett is – olyan műveket (is) írsz, amelyekkel mind Sándor, mind én, mind hajdani ifjonti éned is boldogan elégedettek lennének (haj, mily kiválóak azok a regényeid, amelyeket persze a mai kritika jóformán észre sem vesz: ki írna ma – vagy bármikor – jobbat, mint a szédületes *Janicsárok végnapjai*, a gáncstalan *Szegény gazdagok*, vagy – hogy erős példát mondjak, a szivárványosan bölcs és gonosz *Egy hírhedt kalandor...?*). (Hogy mit is csináljunk Sándor lázadó és forradalmár természetével, s politikai gesztusaival, azt persze nem akarnám tudni vagy minősíteni, de azt azért – mivel valóban azt gondolom, hogy Te vagy Petőfi irodalmi folytatója – a szemedbe mondom: Sándorunk politikai átértelmezésénél mintha kissé elvetted volna a súlykot, hogy ő elismerné ezt a hajdanában akasztani kívánt királyt? Ezt azért egyikünk se hinné el, holott mára, isten nagyobb dicsőségére, mindannyian kiegyeztünk a kiegyeznivalókkal...)

Nehéz persze az irodalomtörténeti emlékezőnek szerepe – hiszen mára már a múlt (is) kodifikálva lett: központi intézmények szónoklata zeng arról, mi történt volt, s mit hogyan kell értelmezni. Ma már nem magánemberek emlékeznek és vélekednek, hanem intézciók: az Akadémia messzehangzó szava dönt, a Kisfaludy-Társaság (volt és mai barátaink köre) is ítéleteket mond ki, nem véle-

ményeket – s ami a legfontosabb: a hivatalossá vált kritikai és történeti vélemény behatolt az iskolába, a gimnáziumokba, az egyetemre – amit az irodalomról gondolni lehet, az már nem olvasói tapasztalat és vélemény, hanem tananyag, amit tudni muszáj, nem pedig érezni illenék: fatökű tanárok oktatják, milyennek kell lennie a szerelmi költészetnek, s beszart filiszterek magyarázzák ismételve a walesi bárdok tanúságtételét – hiszen a köz már nem bízik saját érzeményében, hanem átadja ítéletét a hitelesített szóvivőknek. Haj, a hatalom az irodalomban nagy úr ám! (bizton tapasztaltad Te is); s mily erősen bír hatni! Szegény Kazinczy, hajdan, igencsak szerette volna maga képére formálni az irodalmi életet és működést, de neki, archaikus akarnoknak, csak tekintélye volt, de nem hatalma – s intézményekről még álmodnia sem adatott meg neki. Bezzeg ma, Toldynak, Gyulainak (velük a hótt konzervatív Salamon Ferencnek, mögöttük az okos és ravasz Csengery Tóninak) kiterjedt intézkedési hálózata másként szerepel – nemcsak szeretnék, hogy általuk érvényesüljön a *Roma locuta* döntvénye, hanem tesznek is róla (drága naiv Arany Jancsi főtitkár úr pedig hogy bujdoskolt az ő hálójuk körül, mögött...): lásd csak a tankönyvek irányt mutató leegyszerűsítéseit és sokszor hamis sugalmazásait. Mi más lenne a helyzet, hogyha már intézmény nélkül nem boldogul a mai világ, akkor legalább oly érzékeny, fogékony, romantikus alak lett volna az Akadémia befolyásos ura, mint Erdélyi Jancsi, aki, remélhetőleg, nem csak a maga (egyébként igencsak nyitott) ízléspreferenciái szolgálatába állította volna e hatalmi gépezetet. De félre a tréfával és a hatalommal! – hogy a költővel szóljak: *paulo maiora canamus!*

Midőn a negyvenes évek közepére összeállott a fiatal íróknak igencsak izmos kis csoportja, Sándorunk, tízünknek a tizedese, azt a nevet találta ki, mindnyájunknak egyetértésével: mi lennénk a *romantikus iskola*. Hogy mi a romantika (*als solche*), most nem vizsgálнам theoretice – de hogy mi mit akartunk, nem csekély közönségnek öröme, azt egy-két vonással felrajzolнам. Idősebb barátunk, Kazinczy Gábor egykor (haj, be régen: 1837-ben!) így szólt: „Romantikusknak mondatnak azok, kik a literatúrában valami mást akarnak, mint a fennálló” – s mi megpróbáltuk ezt a mást; tisztelven és kicsit lenézven az előttünk járókat, valaminőképpen *újítók* akartunk lenni. Ifjabb barátunk, a korán elhunyt Sükei Károly pedig így szólt: „Igen! mi nem akarjuk a szenvedélyt, mint valamely rakoncátlan ebet, pórásra fűzni – hogy elvégre is, teljesen szellemi rugalmatlansággyáva bilincseiben élő halottak legyünk –, sőt inkább szabadon eresztve, megszeliđítjük a szépnek dicső harmóniája által; s erkölcsi fönségünk érzetében, fölülemelkedve a pusztta törvény vakondtúrásán, nem akarunk azon egykori quakerhez hasonlítani, ki a legszebb fügeleveltelen, hitregei festményeket összevásárolván – azokat csupa szűzies érzésből, elégette. ... Szeretjük pedig a jelenkort rontva teremtő irányú romantikájával; szeretjük szabadszellelűségét, mely megdönti azon általánosságokat, melyek a természetet és életet anticipáló szemlélődés útján lőnek ténylegesítve...” – s mintha mindannyiunk szájával szólt volna; szenvedélyes irodalmat akartunk, szélsőséges irodalmat akartunk, amely nem ijed meg az illedelem dekórumának parancsaitól, vállaltuk a bűn jelenlétét az irodalomban, s nem óhajtottuk magunkévá tenni a költői igazságszolgáltatás oly nagy sikert befutó kiegyenlítő teóriájának dominanciáját (amit később nemcsak az unalomig egyengető Gyulai, de a zord irodalomtól mégsem idegenkedő

Erdélyi is fennen hirdetett – vajh lehet-e mosoly nélkül olvasni az ily intelmeket: „ama sötétkedő állapot ... tapodtassék el, mint a sárkány Szent György által, hogy megjelenhessék a győző feje körül a glória!?”); a szaggatott, nem pedig óvatos és jámbor lelkek irodalmát preferáltuk (mint Sándor ezt meg is írta a kéziratban maradt önvallomásos *Előszóiban*), s hajlamosak voltunk mindent (na jó, megengedem: sok mindent) az irónia és paródia fénytörésében is láttatni (nemhiába volt barátunk az éles nyelvű *Kaján Ábel*). Ami pedig aesthetice a legfontosabb lehetett: a szépséget sem kizárólag a nagybetűvel írott Harmóniával azonosítottuk, hanem úgy vélekedtünk, mint elődünk (s tartózkodó támogatónk), a hol túl érzelmes, hol túl bölcselkedő Eötvös báró (fiatalkorában): a szép, a természetben is, az emberi lélekben és szenvedélyben is, bizony sokszor lehet *Szörnyen szép* – s e „szörnyen szép” szemlélet eredményezte műveinket, melyeknek szimbolikus jelszava legtalálébb módon alighanem a Te akkori kötetednek címe lehetne: *Vadon virágai*.

No, az ily típusú romantikának, hogyúgymondjam, kiküszöbölése folyik napról napra – s nem kizárólag a mi nemzedékünk kapcsán. Erős elődeink közül Vajda Péter szenved meg leginkább: őt elkönnyvelték orientális álmodozónak (őt, akinél keményebb gondolkodót nemigen képzelhetni!), de a nagytekintetű öreg Vörösmarty sem úszta meg. A nemzet nagy megtestesítőjétől nem vették jó néven, hogy dicsőséges honfoglalási eposzába elégiát és tündérezést is belékevert, legpompásabb epikai művét, a rémes sorozatgyilkosságot bemutató *A két szomszédvárt* (melyen egy értő kritika szerint csak „csigavérű moralista vagy divatos műveltségű, süttött fejű arszlán” borzadhat el), melléktermékként kezelik; *A vén cigány* legvadabb sorát a józan Csengery átiratta, s az egész verset Gyulai egyszerűen aggkori (alkoholos?) fantazmagóriaként minősítette. Holott miért vetne a *Szózat* patriotizmusára rossz fényt, ha elismernők, hogy Vörösmarty mindvégig küzdött örök zsidóknak kísérteteivel, eljátszott tündérvölgyekkel, délszigetekkel – hogy tágkeblű perspektívát nyisson az univerzumra; s miért kellene takargatnia, hogy sokáig szégyenletesen elhallgatott nagy költeményében, a *Csongor és Tündében*, szerelmi extázisra vágyván megengedte a tündéréknek enyelgő misztifikációját is? (S a tündérékkel különben is mindig baj van – még a népmeseként tolerált *János vitéz* tündérországa sem kapta meg igazságos interpretációját; s ha megérjük – én biztosan nem, de Te még megérheted –, megszületik majd a *János vitéznek* oly felfogása is, amely Tündérország helyett hazarendeli Jancsiékát a megbízható, derekas magyar faluba...)

Holott az ötvenes években még mennyi félbetört kísérlet történt a szaggatottságnak, a szélsőségeknek a tovább vitelére – mily szédületes rémtörténet Arany-nak *Katalinja* –, de a folytatás már elmaradt! Kemény is megpróbálkozott a *Ködképekben* a minden dekórumot felrúgó szélsőséges kalandok felelevenítésével: elpackázott nászéjszaka tréfás kis mulatt örökössel (Jósika regényéből, *A könyvnyelvművekből* koppintva), szadista foghúzásos filantróp felvilágosító – micsoda kavalkád volt ez (meg is kapta a magáét, lásd Gyulai korholását: „meg-megáradt pessimismusa, bár ritkán, érinté az iszonyatos határait is, s majdnem a groteszkbe tévedt” – hah! hiszen a groteszk maga a vétek!); de aztán visszafogta magát: az *Özvegy és leányában* a lányrablás büntette, ha nem is nyeri igazolását, de úgy lesz bemutatva, mintha mindez csupán decens társasági játéknak lenne része...

Arany is mennyi mindenbe fogott bele, amibe beletörött a bicskája (vagy beletörték!): a végtelenül gazdag és színes, igencsak radikális *Bolond Istók* olyan nyomorú visszhangtalanságba fulladt, hogy belefájdul az ember szíve (s e belefulladás miatt nem is tudhatjuk, milyen is akart volna lenni derék Istókunk...), *A nagyidai cigányok* fergeteges, minimum duplafenekű karneválja azonnyomban durva, de tökéletes számkivettetésre ítéltetett (aztán Jancsi, belátván a belátandókat, megpróbálta tréfáját beilleszteni a Nagy Nemzeti Narratívába, s megmagyarázta tévedését – de azt, hogy miként is kellene pozitívnak érteni a nemzeti fájdalomból keletkezett gúnyiratnak negativitását és *groteszkjét*, persze nem árulta el...); a *Toldi estéjébe* is egyenesen beleírta a póruljárt pucér vitéz pajzán kalandját, s aztán (Kemény intésére) illedelmesre csiszolta, s csak csúfolódó hamis pletykaként közvetítette, majd még azt is megtette, hogy olyan erotikus jelenetet koholt, amelynek a korban sehol párja nincsen (a lengyel király buja kurvája Toldinak szeme elé tárja, hogy férfiasan szóljak, a lábaközét – szegény Miklósunk meg is rémül tőle), de aztán szorgalmasan ki is húzta e vesszakokat, s eldugta jó mélyre, bár becsületére váljék, hogy nem semmisítette meg őket! Óh, a megszelídítés minden szinten! Gondolj csak jó Tompa Miskára: a mi időnkben még jóízű bursikóz tréfákra is vetemedett (*Szuhay Máttyás* etc.), hogy aztán tíz év múlva szépen belesétáljon a *Virágregék* nem kis sikert hozó csapdájába: szende lánykák kékszemű ábrándozásait írta át nemesen tisztalelkű didaxisba, szépen megmutatva az ábrándozásnak hihetetlen veszélyeit és erkölcsi fertőjét. *Absit!* Mintha mindenki elfelejtette volna a bölcs intést (vajon honnan ismerős?): „szeresd a romantikát, de ne faragd le erejét, formáját, durva kérégt róla: mert mi haszna símább, ha jól megfaragják, nehezebb eltörni a faragatlan fát” – persze csak akkor, ha nem eleve eltörni akarják...

Lám, még a minden szempontból csodálatos Arany Jancsinál is hogyan érvényesült lépésről lépésre a megszelídítés ingere – miközben mindvégig ott él benne és műveiben a szélsőségek iránti megtagadhatatlan vonzalom: mily csinosra finomította például Etele alakját és történetét a *Buda halálában* – holott mégiscsak egy szörnyű, véreskezű gyilkosnak apológiájáról beszél; mily csendesre vette lírájának folyását, miközben balladáiban szabadjára engedte korlátlan fantáziáját, s oly tébolyító eseteket ír meg tébolyító szaggatottságban, hogy nem is érti a szegény olvasó, hogyan lehet ezeket besorolni bármily nép-nemzeti vagy nemzeti klasszicitásba (hisz e balladáknak sokszor már cselekménymagvuk is oly bonyolult, hogy *népi egyszerűséggel* semmit nem fogsz meg bennük). Haj, a *Tetemrehívás*, *Tengeri-hántás*, *Vörös Rébék* – no, nesze neked népiesség, nesze neked klasszikus „csendes nagyság és nemes egyszerűség”. De persze megszületik ezeknek a megfoghatatlan műveknek is a kanonikus leírása (*ad usum delphini*) attól a tökfey *aesthetices professor* Gregusstól, aki hajdanában már Petőfit is ki akarta túrni az emelkedett irodalomból: íme, a ballada nem más, mint „tragédia dalban elbeszélve”! Ki hallott már ily szolid számárságot! Talán inkább katasztrófa hisztérikus rapszódiában elkiáltva! De Aranyt (is) iskolai tananyagká kell passzírozni – s szélsőséges kilengéseit, ha már (még) megvannak, s eltekinteni tőlük nem lehet, valahogy domesztikálni kell.

Et nunc venio ad fortissimum! Bizony, a legnehezebb, és persze a legfontosabb: mi történt Sándorral – mit csináltak belőle vezető literátoraink? Feljogosítva ér-

zem magam, hogy felszólaljak, hiszen még Gyulai Palkó is elismerte illetékességemet, írván: „Pálffy Albert, kire hallgatott, s ki elsőbb éveiben nagy befolyással volt reá, sokszor szigorral mondá szemébe véleményét.” Tudom, nekik, a kezdeti kanonizátoroknak ugyan nem volt nehéz dolguk, hiszen már akkor megalkották a Pantheon számára a kellő figurát, amikor Petőfi műveinek jó harmada nem volt könyvformában kiadva, tehát az életmű csak korlátozott ismertséggel bírt – így inkább a rég, még a pályakezdet során beidegzett (elő)-ítéletek éltek. S mily szerencséje volt a Petőfi-rajzolóknak, hogy Sándor valóban színes egyéniség, csavargó, színész, kalandor, költői iparlovag (s amellet, ha nem is volt szabad említeni, közszereplő, sőt, horribile dictu: foradalmár politikus) is volt. Az élet színessége fontosabbnak tűnhetett a költészet korlátlanágánál és sokszínűségénél, s mikor már lehetett beszélni 1848-49-ről, akkor lett belőle lángoszlop és mitikus szabadsághős-áldozat, aki hősiiesen küzd a hazáért (s küzdelme mellett verseket is ír). Mi lett így belőle? Egyrészt népies költő, mondhatnám, A NÉPIES KÖLTŐ, aki víg kedéllyel, nyájasan enyelg a dús kalászu rónaságon, s eleven kedéllyel üdvezli téli esték szép, jómódú középparaszti világát. Másrészt pedig HARCIVÁTESZ, aki még a segesvári csatatéren haldokolva is igéket ró az anyaföldre, s ez ige természetesen: HAZÁM (ennek a szent mítosznak kultusza nemcsak hogy nevetséges, de gyomorforgató is, akkor is, ha ennek a váteszi imago-nak megvan aztán az ellenzéke is: konzervatív barátaink e gesztusrendszert és költészetet csak távolságtartással tudják, ha nem ellenszenvvel, szemlélni és kezelni, hiszen ebben, úgymond, „a vér naturalismusa” nyilvánul meg, nyilvánvalóan, kárhozatosan). Van e két típus felvázolásának létjogosultsága, hogyne lenne? hiszen Sándor volt népies is, akart volna lángoszlop is lenni, de mégis, mi van az életmű további kétharmadával, amely sem nem népies, sem nem hősi? Csak példaként: ki méltatta Sándornak fergeteges humorát, s ki említette bármikor is, egyszerűen vizsgálándóként, *A helység kalapácsát*? Továbbá: Terajta kívül nincsen egy akadémikus, aki ki merné mondani, hogy Petőfi szerelmes versei elsőrangúak (ahogy a *Cipruslombok* kapcsán írtad: „én itt találom Petőfi költészetét legmagasabbnak. Szerelmes versei mindent fölülmúlnak érzés és gyöngéd szenvedély dolgában, ami e nemben nyelvünkön olvasható”) – mások még az oly különleges versekre sem figyelnek, mint a *Szeptember végén* (és még sok ehhez hasonló). Petőfinek ritka merész intim poézise volt – se recepció, se folytatás... Petőfinek azon versei, amelyek nem simíthatók bele e sémákba (holott mily érdekesek még azok is, amelyek, valljuk meg, gyarlóak), egyszerűen kiesnek az interpretációs mezőkből, s súlyos lenézésnek vannak kitéve – mintha egy népies költőhöz nem illenék olyasmi, hogy időnként eszébe is jut valami, gondolkodni kezd, s esetleg rossz kedvében, netalán világfájdalmában szólal meg. Ilyet egy rendes költő, aki „mintha csak azért nyerte volna a költészet égi adományát, hogy honszeremről énekeljen”, nem lenne szabad, hogy csináljon, hisz mindez nemcsak természetellenes, hanem egészségtelen is („Az embergyűlölet és világfájdalom, mi nála némi vad nyersséggel párosult, nem volt meg költészete alaphangjában. Innenonnan ragadt reá, egészségtelen rész volt, miből nemcsak hogy nem tudott valami kitűnőt alkotni, de ritkán tudta költőisíteni is. Oda dobta mint keserű epét és könnyült általa”); s az ily típusú költészetről, higiénikus okokból, eleve le kellett volna mondania (hiszen „legveszettebb kedvében is írt, mikor jobb lett volna

kisétálnia vagy kialudnia magát”) – amint Gyulai doktor úr írja. Meg kell valla-
nom, attól sem lesz jobb kedvem, ha az a kiváló kolozsvári szász, professor
Meltzl, akinek szövegeit, mikor Gyulai népiesség-koncepcióját ostorozza, öröm-
mel olvasom, Petőfinek „jelszavát” (oh, vajon mi is lenne az a *Votum Petőfianum?!),*
azaz *Szabadság, szerelem* című nem rokonszenvetlen szösszenetét shakespeare-i
mélységekig magasztosítja, s a *Felhők* világnézetét a német *Universalphilosophie*
magasságáig emelné – hiába, még ha szeretjük is, nagyotmondásokkal közelebb
nem jutunk a megértéshez. Egy sokféleségében dúskáló költészetet nem lenne
szabad homogenizálni sem erre, sem arra: hiszen éppen a kiszámíthatatlan és
megfoghatatlan variabilitás jelenti minden költészetnek (a Sándorénak kivált)
értékét és csillámlását.

S akkor még nem is beszéltem a legnagyobb hiányról, az igazi fantomfájda-
lomról: Sándor életművéről le van amputálva *Az apostol*, a kései főmű. Nem mon-
dom azt, hogy hibátlan remekmű (nem az), nem mondom azt, hogy betetőzi élet-
művét (nincs tető!) – csak azt mondom, hogy *Az apostol* nélkül minden összegző-
en áttekintő interpretáció nemhogy hiányos, hanem egyszerűen hamis. Oh, vajha
megadta volna a sors, hogy 1848 őszén, amikor még volt könyvkiadás, megjelent
volna ez a mű – ma minden másként nézne ki: s nem csak a benne foglalt ideákat
illetően – Sándor e művében oly radikális és páratlan poétikai újsággal és más-
sággal operált, aminek erjesztő hatása bizonyára megváltoztathatta volna a kés-
őbbi évek epikai költészetformálását (s a verses epika nem Szász Károlyokba,
vagy még rosszabbakba torkollott volna). De hajh! huszonöt évvel születése után
látott napvilágot – egy teljes nemzedék nőtt fel úgy, hogy nem is tudta, mit nem
ismer –, s mikor megismerhette, már muzeális régiségként tekinthetett reá! Aki
pedig aztán, későn, nyilatkozott róla, vagy pironkodva, vagy nem, egyszerűen
kitudta e művét Sándor „igazi” életművéből, s idegen (hogyan értsem ezt???) al-
kotásként mellőzte (s hányan!: Gyulaitól kezdve, Meltzlen át, Péterfyig: „Petőfi
Apostolában mindenütt teljesen idegen eszmék képviselője. Itt megszűnik a ma-
gyar néppel érezni, elfeledi igazi hősét, *János vitézt*, s egy rongyokban született, a
zsarnokság és királyság ellen mennydörgő gamint szerepeltet a nép képviselője
gyanánt” – jaj, micsoda érvelés!); Te legalább, tartózkodásod mellett is, hozzátet-
ted: „de mint költemény, méltó a szerzőjéhez” (kár, hogy nem fejtetted ki részle-
tesebben, bár e cikked utolsó mondatával mindenki csak egyetérthet: „hogy mit
írhatott volna még ezen *túl* Petőfi? azt nem bírom képzelettel utolérni” – én sem
tudnám). Nem felmagasztosítani kívánám *Az apostolt*, hiszen igen sok sebből vér-
zik, csak azt rögzíteném, ha *elve* benne lett volna a magunkévá teendő Petőfi-
corpusban, jóval nehezebb lett volna róla annyit hazudni.

S mindehhez csak ennyit tennék hozzá: mindez nem magyarázható a politi-
kai változással és a cenzúrával (én aztán tudom, milyen a cenzúra – az én lapo-
mat maga Kossuth Lajos akarta volt betiltani) – az irodalom korlátlanágát nem
a hivatal tiltása fogja, fogta vissza, hanem alkotóinak s kritikusaik mérsékelt,
fontolva haladása és titkolt vagy nem titkolt, szándékolt visszatartása.

De nem mulaszthatom el, hogy a Te életművedről is szót ejtsek, hisz a te re-
gényírói pályádat ma már olyan másodosztályú vérdilettánsok övezik, mint
Abonyi Lajos (óh, a társadalmi regények mestere!) vagy P. Szathmáry Károly (óh,
a történelmi regényírás tudora!), hogy az úri világ után sóvárgó Bajza Lenkének

(keménylelkű Jóska bátyánk kicsit lágylelkű leányának) szerelmi-házassági siránkozásairól ne is szóljak. Te az ötvenes években kitaláltad a mitikus történet-szemlélet és a nemzeti irányregény akkor szerencsésnek tűnő ötvözetét, s nem kevés alkalommal remekül teljesítettél – hiszen mindezt a szélsőséges kalandregények színes és töredékes, elliptikus poétikájával párosítottad: pompás sikereket is arattál, az *Egy magyar nábob* vagy a *Politikai divatok* derekas teljesítménye csak dicsérhető (bár az olyan nettó giccsregényt, mint a *Kárpáthy Zoltán*, talán kár volt megírnod, akármennyi hasznod is lett belőle – hiszen ott elhagytad a *Nábobnak* mind nyereségét, mind humorát – s rosszhiszemű olvasóidat, akik azért mégiscsak reménykedtek a Szentirmay-Fanny házasságtörés esélyében, a nemes erkölcsiség nevében még ki is ábrándítottad; s azt sem hallgatom el, engedelmeddel, hogy jó pár esetben rosszkedvedben? vagy siettedben? vagy a napenkénti újságrírás slendriánjában? összecsaptad a készülő művedet, s kiadtad az „ahogy esik, úgy puffan” jegyében). De minden nemzeti irányzatosságod mellett is megtartottad történelemszemléletednek keserű szubverzitását (hisz képviselhetsz a nyilvánosságban bármily politikai loyaltást és konformizmust is, regényeidben mindig megmaradsz megvesztegethetetlen felforgatónak), s mivel megtartottad korlátlan fantáziádnak minden irányban nyitott szabadságát, olyan szélsőséges figurákat tudsz teremteni és mozgatni, akik már pusztán létükben, no meg akcióikban is, képviselik még a hajdanvolt elképzeléseink utópiáját; s hát ez az, amit kedves ellenfeleid, a „realitás” és a „lélektani hitelesség” nevében nem bírnak elfogadni: hogy esetleg mégis lehetségesek olyan férfiak, akik nem elégszenek meg a „fennállóval”, s lehetségesek olyan nők, akik életükben az áldozatokat nem azért hozzák, hogy lemondhassanak a boldogság ígértéről (nemhiába tiltaná el Gyulai Palkó a nőolvasókat a Te regényeidnek forgatásától...), s lehetséges olyan világ, ha csak egy szigeten vagy a Jövőben is, ahol az egykori ideálok kézzelfoghatósága nem pusztán lélektani fantazmagóriának minősül. Mert a Te számodra a „lehetséges” még mindig többet ér, mint a „valósággal létező”. S ami legalább ennyire fontos: megőrizted s továbbadod áldott humorodat (ami belopódzik minden véresen vagy szentül fontos történetedbe is) – emelem előtted kalapomat, hogy akadémiai székfoglalódat, szerintem provokációként, a magyar néphumorról tartottad, a szabad humor szubverzivitásával szembesítvén az akadémikus vaskalaposokat.

A Te hőseid, férfiak és nők egyaránt, az akarat, a szabad akarat jegyében élnek és hatnak (vagy éppen szenvednek) a nyers szükségszerűségnek ellenében – s ebben is híven követed Sándort, aki szerint *csak* az akarat számít, s aki utópikus jövőképét is az akarat jegyében képzelte el (amint *Az apostol* befejezése sugallja: „Uj nemzedék jött, mely apáit / Arcpirulással említé s azoknál / Jobb akart lenni és az is lett, / Mert csak akarni kell!...”), s híven követed nemzedékünk célkitűzését, amit Sükei oly szép patetikusan fogalmazott meg: „Kezdetben vala az ige, mondja az evangélista; kezdetben vala a szerelem, mondja korunk legnagyobb lángelméje; kezdetben vala az akarat, vagy ha magatoknak jobban tetszik – a tetterő, hirdetjük mi...”

Mert úgy vélem, most is, életem vége felé, amikor a közbeszédben a romantika már szinte szitokszóvá vált, hogy érdemes szertekiáltani: *magnum et voluisse sat!*

S ennek jegyében buzdítlak Téged, s buzdítanám a fiatalságot: hagyjon fel a realizmus zord követelményeivel és csalfa csábításaival, s térjen vissza a romantika gyökereihez, az ifjú Petőfi korlátlanságához és szabálytalanságához, meg az ifjú Jókai Mór határtalan fantázia-világához – menjünk vissza a *Nepean-szigetre* (hol a paradicsom és a pokol minden javai összegyűjtvék), s kezdjük újra az elmúlt félszázad irodalomírását!

Barátom! Nyílt beszédemnek időnkénti szabadosságát, bízom benne, tágkeblű nagyvonalúságod elnézi nékem; s bízom benne, hogy mind történeti leírásom, mind kritikai hozzáállásom találkozni fog ismeretes jó indulatoddal. Fogadd hát Sándor születésnapján köszöntésemet, s tartsd meg jó emlékezetedben

hívedet s régi barátodat, Pálffy Bercit

Budapest, 1883. január 1.

PS. Kérlek, ha találkoznál Arany Lászlóval, a Jancsi fiával, add át néki szeretetteljes üdvözetemet: ő, a fiatalok között talán egyedülként, még tudja, mi is az a *délibáb* – s ennek tudatában kineveti az álszent jófiúkat. *Vale!*

Petőfi rajza Arany Jánosról